

2005–2010 között futó OTKA pályázatomban célja a török hódoltság művelődéstörténetéről való ismereteink elmélyítése volt. Ezen belül három főbb kutatási irányt jelöltem meg.

1. A hódoltságot érintő török verses krónikák összegyűjtése és vizsgálata.

Első lépésként a kiadott források, kéziratári katalógusok alapján elkészítettem a szóba jöhető verses krónikák listáját. A szám a vártnál szerényebb lett, alig több, mint 20 művet találtam, s ezek közül is mindössze 15 maradt meg fizikai valójában is. E munkák nagyobb részének a másolatát isztambuli és bécsi kutatóútjaim során, illetve postai úton sikerült begyűjtenem.

Az oszmán verses krónikák alapvetően két csoportba oszthatóak. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek viszonylag egyszerű nyelven, az eseményekre koncentrálnak emlékeznek meg egy-egy jelentős eseményről. (Ez a csoport feltehetőleg a régi török énekmondó-hagyományok folytatója, s ennyiben a magyar históriás énekekkel rokonítható.) A másik csoportba azok sorolhatók, amelyek az oszmán klasszikus irodalmi ízlésnek megfelelően készültek, nyelvezetük, megformálásuk a legmagasabb igényeket is kielégíti, céljuk azonban inkább a propaganda, a reprezentáció, s nem az események megörökítése. A történeti kutatások szempontjából az első csoport keveset eredményekkel, míg a második inkább irodalomtörténeti jelentőségű. Kutatásaim kezdetén – egy korábbi tanulmányom alapján – abban reménykedtem, hogy több, az első csoportba sorolható, s így hasznosítható munkát fogok találni. A begyűjtött anyag azonban nem ezt a képet mutatta, ez a típus elenyésző kisebbséget képviselt.

A munkálatok megalapozásaképpen készítettem egy elemzést az oszmán históriás énekek kérdésköréről (eredményeimet a 2006. évi budapesti Tinódi-konferencián előadtam, a tanulmány 2008-ban Kolozsváron nyomtatásban is napvilágot látott), másrészt elemeztem egy, a 19. század végén és a 20. század első felében felgyűjtött nomád hőseposzt (Ádil szultán). A munka során arra az eredményre jutottam, hogy még a valóságtól leginkább elrugaszkodott, illetve az epikai anyagot alig tartalmazó változatok is lényegében valós alapokra épülnek. Igaz, ezen alapok nem biztos, hogy a 21. századi történész számára a korszak legfontosabb eseményei. A tanulmány a magyar Anonymus-kutatás számára is érdekes lehet.

Második lépésben kiválasztottam két krónikát, a különböző forráscsoportok bemutatása céljából. Az egyiket egy Behári nevű, magas műveltségű oszmán értelmiségi írta, feltehetőleg részben még Magyarországon, a mohácsi csatát követő napokban. A munka klasszikus stílusban íródott, s bár a költői toposzok halmozása jellemzi, néhány meglepő, valóságghű részletet is tartalmaz. Behári alkotása egyrészt mint a mohácsi győzelemre adott legkorábbi oszmán reflexió (a szerző nem tud II. Lajos haláláról!) érdekes a számunkra, másrészt mint magyarországi török alkotást is tekintetbe vehetjük. (A munkát lefordítottam, s kísérő tanulmánnyal megjelenés előtt áll a Történelmi Szemle hasábjain.) A másik munka szerzője, Szarhos Abdí az oszmán hivatalnoki rétegbe tartozott, írnokként dolgozott, s hosszabb időt töltött a magyar végeken is. Leírása Győr 1594. évi ostromáról és bevételéről a históriás énekeket idézi, számos, történeti szempontból sem jelentéktelen adatot tartalmaz. (A művet kiadásra előkészítettem, azonban számítógépem meghibásodása miatt az anyag nagyobb része elveszett. Egyelőre a szöveg átírását sikerült újra elkészítenem.)

Mivel a verses krónikák történeti szempontból viszonylag csekély eredményt hoztak, igyekeztem felgyűjteni a számba vehető prózai alkotásokat is, természetesen az eddig kiadatlan forrásokra koncentráltam. Lefordítottam egy szemtanú leírását Kanizsa 1601. évi ostromáról. Gyorsan kiderült, hogy a szöveg több változatban is terjedt, ezért a lehető legtöbb szövegváltozatot összegyűjtöttem, s ezzel megalapoztam egy későbbi esetleges kritikai kiadás lehetőségét. (Az általam legjobbnak talált változatot magyar nyelven közreadtam.) Pályázatom

időtartama alatt elkészítettem a krónika folytatásának (1601–1613) fordítását is, mely a Hadtörténelmi Közleményekben megjelenés előtt áll.

A hódoltságot érintő török krónikákról szerzett tapasztalataimat a Magyar Művelődéstörténeti Lexikon „Oszmán-török történetírók a hódoltságról” című szócikkében foglaltam össze.

2. Oszmán zenetörténet

Tervbe vettem az Ali Ufki-féle gyűjtemény (Medzsmúa-i szaz u szöz, 1650 körül) ásíkdallamainak átírását és esetleges kiadását. A dallamokat és a szövegeket átírtam, lehetséges kapcsolataikról török szakemberekkel konzultáltam, egyes dallamcsoportok kapcsolatrendszerének feltárására kísérletet tettem. Ugyanakkor a kiadásra nem kínálkozott mód, az anyag további gondozásra vár.

Mindemellett az ásikköltészet és -zene kérdéseivel több tanulmányban is foglalkoztam. Elemeztem az ásíkkersek szövegeinek variálódását, továbbá a szöveg és a dallam kapcsolatát is (utóbbit többek között a fent említett Ali Ufki-gyűjtemény példáin keresztül.) Mindkét tanulmányom megjelent. További tanulmányokat szenteltem a török énekmondás általános kérdéseinek (kialakulás, szimbolika), magyarországi és magyar vonatkozású emlékeinek, valamint Balassi Bálint költészetében megfigyelhető hatásának is.

Három hangszer esetében folytattam hangszertörténeti kutatásokat. Egyrészt egy sajátos török hangszertípus, a *jatugán* okán felmerült, hogy a magyar citerának esetleges keleti kapcsolódásai is lehetnek. Vizsgálódásaim ezt nem erősítették meg.

Másrészt felfigyeltem dob szavunk értelmezési nehézségeire. Jóllehet maga a szó már a 12. századtól adatolható, a tényleges hangszerről semmit sem tudunk, a zenetörténeti kutatások fel sem vetették a kérdést. A szó rokonalansága, ismeretlen eredete mindenképpen régi, honfoglalás előtti zeneszerszámra utal, s a keleti eredetet erősíti a hangszer gyér nyugati elterjedtsége is. A sztyeppén – s általában Ázsiában – azonban a dobok rendkívül kedveltnek számítottak, sőt, rangjelző szerepük is volt. A meglehetősen kevés rendelkezésünkre álló forrás alapján feltehetjük, hogy a magyarok ismerték az üstdobokat és a lapos keretdobokat is. E két elemzés közül az elsőt nem láttam érdemesnek publikálni, a másodikat a csíkszeredai régizenei nyári egyetemen előadtam, közreadását a közeljövőben tervezem.

Elemeztem továbbá a török kopuz hódoltsági megjelenését is. A kutatás eredménye arra mutatott, hogy a magyarok által kobozként ismert hangszer a hosszúnyakú lantok családjába tartozott. (A hangszertörténeti kutatások ez idáig nem jutottak nyugvópontra a korszakban népszerű, de egyébként ismeretlen felépítésű hangszer besorolása tekintetében. Kutatásom e kérdéshez szolgáltatott újabb adalékot. Eredményeim előadás formájában a *Studies on Ottoman Art in Hungary* című konferencián elhangzottak és nyomtatásban is megjelentek.)

Kutatásaim megalapozásához készítettem egy tanulmányt az Árpád-kori magyar hangszerekről. (Ennek népszerűsítő változatát az interneten tettem közzé.)

Újra összefoglaltam nézeteimet a hódoltsági török hadizenéről, s a Magyar Művelődési Lexikon számára szócikket írtam a hódoltsági oszmán zene és irodalomtörténetéről.

3. Az utóbbi évek kutatásának középpontjában a hódoltsági vallási intézmények kutatása állt. (Ennek oka részben az volt, hogy Pécs 2010-ben Európa kulturális fővárosa lett, s így megelénkült az érdeklődés többek között a város török múltja iránt is.) Korábbi, a fürdőket számba vevő tanulmányom után elkészült a hódoltsági bektasi kolostorok adattára (a tanulmány megjelent), s összegyűjtöttem a türbékre, muszlim sírkápolnákra vonatkozó adatokat is. (A tanulmány könyvfejezetként megjelenés előtt áll.) Elkészítettem továbbá a hódoltsági dzsámik és

mecsetek adattárát is. E kutatások meglehetősen élesen mutatják a hódoltsági városok rangsorát muszlim szempontból (s ez korántsem esett egybe a magyar nézőponttal). Képet kaphatunk a helyi mecénási rétegről, céljairól, anyagi erejéről is. Megfigyelhetjük, hogy egyes személyek vagy családok hatalmi törekvései hogyan fejeződnek ki az épített környezetben is. Kutatásaim arra is rávilágítottak, hogy a helyi oszmán építkezések birodalmi szempontból sem voltak elhanyagolhatóak, s a ma álló emlékei alapján szegényesnek tűnő helyi muszlim világ valójában jól illeszkedett a balkáni török építészet körébe. (Kászim pasa pécsi dzsámijáról Evlia cselebi egyáltalán nem ok nélkül zengett dicshimnusz, valóban a Balkán egyik legnagyobb dzsámijáról van szó.) A munka kiadásra való előkészítés alatt áll. Nézeteim összefoglalását török nyelven közzétettem.

A fenti összefoglaló tanulmányok elkészítéséhez számos egyedi emlék kérdését kellett megvizsgálnom. Eredményeimet tanulmányok formájában tettem közzé, minthogy az átfogó elemzések kereteit szétfeszítették volna.

Településszerkezeti szempontból részletesen foglalkoztam Vác, Pécs és Esztergom házősszeírásaival. (Vác telekrendszerének elvi rekonstrukciója megjelent, Pécsét kiadásra előkészítettem és több előadásban ismertettem.) E teljességre törekvő összeírások alapján képet nyerhetünk a muszlim városok beosztásáról, muszlimok és keresztények elkülönüléséről illetve együttéléséről, a városi intézményekről, piacokról... stb.

Több ma is álló vagy már elpusztult műemléket elemeztem részletesen. Legtöbbet Jakováli Haszan pasa pécsi dzsámiját vizsgáltam, mely Magyarország legépebben fennmaradt hódoltságskori muszlim imahelye. Sikerült meghatároznom az alapító személyét (a tanulmányt magyarul és horvátul is közreadtam), s feldolgoztam az épület történetét a kezdetektől napjainkig. (Eredményeim önálló monográfia formájában napvilágot láttak.) Minthogy a dzsámi mellett keringő dervis-kolostor is állt, elemeztem a rend hódoltsági jelenlétét (eredményeimet egy pécsi egyháztörténeti konferencián előadtam, a tanulmány hamarosan kinyomtatásra kerül), s munkatársaimmal (Csirkés Ferenc, Kovács Hajnalka) lefordítottuk a rendalapító Mevláná Dzselaeddin Rumi nagy művének, a Mesznevinek egy rövidebb 300 sorpárra rúgó részét. Eredményeimet mind szakértőként a dzsámi felújítási munkálatainak tervezése során, mind kurátorként a 2010 tavaszán megnyílt kiállítás elkészítésénél hasznosítottam.

Hasonlóképpen feldolgoztam a pécsi Idrisz baba türbéjének történetét, a felújítási tervek kialakításában szakértőként vettem részt. A hódoltsági bektasik történetének vonatkozásában új szempontokat érvényesítő tanulmányom és az épület történetére vonatkozó eredményeim megjelenése önálló monográfia formájában a közeljövőben várható, a kötet szerkesztése, nyomdai előkészítése megkezdődött (Műemlékek nemzeti Gondnoksága).

Több tanulmányban értekeztem Pécs törökkori topográfiájáról és a dzsámik történetéről (többek között sikerült megtalálnom a muszlim imahelyből kialakított Ágoston téri-templom török nevét is: a bőrcserzők mecsetje). (A készülő Pécs-lexikon török vonatkozású címszavait én készíthettem el.) További tanulmányokat szenteltem az egri várban egykor állt pasa-dzsáminak, a Varkocs kapu rejtélyes címerének, s a tévesen Kethuda-mecsetként emlegetett minaretnek is.

Tanulmányban foglalkoztam a Budai vár Bécsi kapujában egykor felaggatott fegyverek történetével, Kertész Róbert régésszel pedig a szolnoki dzsámi nyomait kutattuk (tanulmányunk megjelenés alatt).

Számos tanulmányom irányult a hódoltsági muszlimok gondolatvilágára: elemeztem a pécsi Platón-hagyományt, a hódoltsági törökség szellemi kapcsolódását a meghódított területhez („mentális honfoglalás”), a törökök nézeteit a magyarok múltjáról és honfoglalásáról, valamint a magyar koronáról való elképzeléseiket is.

Míthogy a hódoltsági művelődéstörténet kutatásának egyik legfontosabb forrása Evlia cselebi hatalmas terjedelmű leírása, a munka jobb elemezhetősége kedvéért hozzáálltam Evlia hódoltsági diáriumának elkészítéséhez. Az erdélyi és a partiumi részek elkészültek, a tanulmány kiadásra vár. Előkészítettem az 1664. évi hadjárat elemzését is.